

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-aḥlāk*, s. 13-17, 22-27, 34-38, 41-44, 61-63, 76-81, 91, 153-154; a.mlf., *el-Fevzū'l-aşgar* (nşr. Sâlih Uzeyme), Tunis 1987, tür.yer.; a.mlf., *Risâle fi mâhiyyeti'l-'adl: An Unpublished Treatise of Miskawayh on Justice* (trc. ve nşr. M. S. Khan), Leiden 1964, s. 12-20; a.mlf., *en-Nefs ve'l-'akl* (nşr. Abdurrahman Bedevî, *Dirâsât ve nuşûş fi'l-felsefe ve'l-'ulûm 'inde'l-'Arab* içinde), Beyrut 1981, s. 69-70, 80; a.mlf., *el-Lezzât ve'l-âlam* (nşr. Abdurrahman Bedevî, a.e. içinde), s. 98-99, 100-101; a.mlf., *Tecâribü'l-ümem*, II, 124-125, 184, 198, 231, 224-225, 276, 338, 393; a.e.: *The Tajarib al-Umam or The History of Ibn Miskawayh* (nşr. L. Caetani), London 1909, neşreden giriş, I, 11-12; a.mlf., *el-Hikmetü'l-hâlîde: Câvidân-ḥüred* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1952, neşreden giriş, s. 15, 19, 21, 24; Ebû Süleyman es-Sicistânî, *Müntehabü Şivânî'l-hikme* (nşr. D. M. Dunlop), Lahey 1979, s. 151-156; Bediüzzamân el-Hemedânî, *Resâ'il*, İstanbul 1298, s. 323; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-mu'ânese* (nşr. Ahmed Emîn - Ahmed ez-Zeyn), Beyrut 1373/1953, I, 32-36, 48, 136; II, 2, 39; III, 227; a.mlf., *el-Mukâbesât* (nşr. M. Tevfik Hüseyin), Beyrut 1989, s. 306-309; a.mlf., *Meşâlibü'l-vezîreyin* (nşr. İbrâhîm el-Kilânî), Dimaşk 1964, s. 18-19; a.mlf., *eş-Şadâka ve's-şadîk* (nşr. İbrâhîm el-Kilânî), Dimaşk 1964, s. 31, 67-68; Seâlibî, *Tetimmatü'l-Yetime* (nşr. Abbas İkbal), Tahran 1353/1934, I, 96-100; Beyhakî, *Tetimme*, s. 28-29; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, II, 88-96; İbnü'l-Kiftî, *İḥbârü'l-'ulemâ'* (Lippert), s. 331-332; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 331; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), II, 91; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Tahran 1307/1889, s. 70-71; M. İkbal, *The Development of Metaphysics in Persia*, London 1908, s. 26; D. S. Margoliouth, *Lectures on Arabic Historians*, Delhi 1977, s. 11, 128-137; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 582, 584; Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şi'a*, Dimaşk 1945, X, 139, 141, 164; Abdülazîz İzzet, *İbn Miskeveyh: Felsefetühü'l-aḥlâkiyye ve meşâdiruhâ*, Kahire 1946, s. 3, 45, 71, 79, 81, 131, 134; D. M. Donaldson, *Studies in Muslim Ethics*, London 1953, s. 123; Zirikî, *el-A'âm*, I, 204-205; Sezgin, *GAS*, IV, 291; Mohammed Arkoun, *L'humanisme arabe au IVe/Xe siècle: Miskawayh philosophe et historien*, Paris 1982, s. 61, 109, 111; a.mlf., "Deux épîtres de Miskawayh", *BEO*, XVII (1961-62), s. 7-18; a.mlf., "Miskawayh", *EP* (İng.), VII, 143-144; J. L. Kraemer, *Philosophy in the Renaissance of Islam*, Leiden 1986, s. 131-143, 209, 216; Mehmet Bayrakdar, *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, İstanbul 1987, s. 105-116; Abdullah Ni'me, *Felâsifetü's-Şi'a*, Beyrut 1987, s. 141-142; Majid Fakhry, *Ethical Theories in Islam*, Leiden 1991, s. 107-123; İzmîrli İsmâil Hakkı, "Ebû Âlî Miskeveyh 'İbn Miskeveyh' el-Hâzin", *DİFM*, III/10 (1928), s. 17-33; a.mlf., "Miskeveyh'in Felsefesi Eserleri", a.e., III/11 (1929), s. 59-80; M. S. Khan, "Miskawayh and the Buwayhids", *Oriens*, XXI-XXII, Leiden 1968-69, s. 235-247; Mohammed Nasir b. Omar, "Miskawayh's Theory of Self-Purification and the Relationship Between Philosophy and Sufism", *Journal of Islamic Studies*, V/1, Oxford 1994, s. 35-51; Roxanne Marcotte, "İbn Miskawayh: Imagination and Prophecy (Nubuwwah)", *IC*, LXXI/2 (1997), s. 1-13; S. M. Stern, "Abû Ḥayyân al-Tawḥîdî", *EP* (İng.), I, 126-127.

MEHMET BAYRAKDAR

İBN MUÂZ

(ابن معاذ)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Muâz el-Ceyyânî
(ö. 471/1079'dan sonra)

Astronomi âlimi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. 379'da (989-90) Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. Ceyyânî nisbesini taşımasından uzun süre Ceyyân'da (Jaén) yaşadığı anlaşılmaktadır. 1012 yılının başından 1017'nin sonuna kadar Kahire'de bulundu. Ölüm tarihi kesin olarak tesbit edilememle birlikte 29 Zilhicce 471'de (1 Temmuz 1079) gerçekleşen tam güneş tutulmasını gözlemlediği ve bu konuda bir eser yazdığı bilinmekte, dolayısıyla ölümünün bu tarihten sonra vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Latince'ye çevrilen eserlerinde adı Abenmoat, Abumadh, Abhomadh veya Abumoad şeklinde geçer. İbn Beşkûvâl'in *Maḳâle fi şerḥi'n-nisbe* adlı eserinde nahiv, fıkıh ve matematik âlimi ve bir yerde de kadı diye bahsettiği İbn Muâz ile aynı kişi olduğu sanılmaktadır.

İbn Muâz'ın güneş tutulmasıyla ilgili eseri ve tan olayını (aş. bk.) konu alan diğer bir çalışması XIV. yüzyılda Samuel ben Yahuda tarafından İbrânice'ye (Paris, MS, Hebr. 1036, vr. 1^a-6^b, 7^a-9^b) ve bunların ikincisi Cremonalı Gerard tarafından *Liber de crepusculus* adıyla Latince'ye çevrilmiştir; halen her ikisinin de Arapça asılları mevcut değildir. *Liber de crepusculus* XVI. yüzyıldan itibaren uzun süre İbnü'l-Heysem'e maledilmiştir. Muhtemelen bu durum, eserin bazı mecmualarda *Perspectiva* veya *De aspectibus*'tan hemen sonra yer almasından ve bazı nüshalarda yazarının adından söz edilmemiş olmasından kaynaklanmıştır; yanlışlığı tesbit eden Sabra'dır (bk. bibl.).

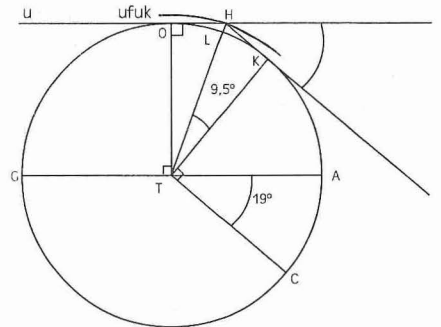
İbn Muâz ve Ebû'l-Hasan İbn Yûnus gibi müslüman âlimler, güneşin doğuşundan önce ve batısından sonra ufuk üzerinde görülen aydınlığı "tan olayı" olarak adlandırmışlardır. İbn Muâz, gündüz tanının başlangıcında ve akşam tanının sona erişinde güneşin depresyon açısının ufkun altında 18 derece olduğunu tahmin etmiştir ki günümüz modern astronomisi de bunu aynen benimsemiş durumdadır. İslâm âlimleri değişik depresyon açılarını, meselâ Habeş el-Hâsib ve Neyrîzî 19 dereceyi, Bîrûnî hem 18 hem de 17 dereceyi kullanmışlardır. Diğer taraftan birçoğu da gündüz ve akşam tan olaylarının

simetrik, yani depresyon açılarının eşit olmadığını kabul eder. Bunlardan İbn Yûnus sabah tan için depresyon açısı olarak 19, akşam tan için 17 derecelerini kullanmıştır. İslâm'da namaz vakitlerinin tayininde tan olayının tesbiti önemli olduğu halde İbn Muâz konunun bu yönüyle ilgilenmeyip tan olayından faydalanarak atmosferin yüksekliğini tayin etmiş, onun bu çalışması Latin Ortaçağı'nda ve Rönesans'ta büyük ilgi görmüştür. Bunu yaparken uyguladığı yöntem, güneş ışınlarının paralel olduğu var sayılarak şu şekilde açıklanabilir: Şekilde "T" merkezli daire yeri ve "O" da yer üzerinde bulunan bir gözlemciyi gösterebilir. Gözlemciyi yer merkezine birleştiren "OT" yarı çapına "O" noktasında teğet olan düzlem gözlemcinin ufuk düzlemidir (OU). Bu durumda güneş ufkun altında 19 dereceye vardığında ufuk üzerinde aydınlattığı kısım, gönderdiği ışınla ufkun kesiştiği H noktası olacak ve HTK açısı da 9.5 dereceyi gösterecektir. Yerin yarı çapına "r" (OT) ve atmosferin yüksekliğine "h" (HL) denildiğinde de

$$\sec 9,5 = (r+h) / r = 1,01391$$

$$h = 0,1391 r$$

sonucu elde edilecek ve yerin yarı çapı yaklaşık 3818 mil olduğuna göre atmosferin yüksekliği de 53 mil civarında olacaktır.

Müellifin *ez-Zîcû'l-Ceyyânî* diye bilinen eseri Latince'ye *Liber tabularum Iachen cum regulis suis* adıyla Cremonalı Gerard tarafından çevrilmiş ve Nuremberg'de *Saraceni cuiusdam de Eris* adıyla basılmıştır (1549). Eser meridyen doğrultusu, zamanın ve namaz vakitlerinin tayini, kıblenin tesbiti, takvim hazırlanması, yeni ayın görülebilirliği, tutulmaların tahmini ve horoskop düzenlenmesi gibi konularda özellikle kadıların anlayabileceği açıklamalar içermektedir. Ayrıca İbn Muâz'ın bu eserinde daha önceki astrolojiyle ilgili teorileri eleştirdiği görülür; meselâ Hârizmî ve Batlamyus'un burçla-

rın taksimatını ve Ebû Ma'ser'in ışık yayını hakkındaki teorisini reddeder. Kendisinin astrolojiyle ilgili zamanlaması Hint kaynaklarına dayanmaktadır. *Libros del saber*'de İbn Muâz'ın eşit uzunlukta on iki burç yayı kabul ettiği anlatılmaktadır (DSB, VII, 82).

İbn Muâz'ın astronomi alanındaki çalışmaları arasında Latince'ye *Tabula residuum ascensionum ad revolutiones annorum solarium secundum Muhad Arcadius* adıyla çevrilen eseriyle *Maṭraḥu şu'â'âtî'l-kevâkib*'i zikredilmektedir. Öte yandan onun matematikle ilgili birçok çalışması günümüze kadar gelmiştir. *Saraceni cuiusdam de Eris*'de sözü edilen *Kitâbü mechûlâtı kisiyyi'l-küre* küresel trigonometri hakkındadır. İbn Rüşd, cisim, yüzey ve çizgi ile beraber (*Tefsîru Mâ ba'de't-tabî'a*, II, 665) bir dördüncü büyüklük olarak açığı düşünenler arasında İbn Muâz'ı da sayar. Her ne kadar İbn Rüşd, bu görüşü inandırıcı bulmuyorsa da İbn Muâz'ı yüksek düzeyde bir matematikçi kabul etmektedir. İbn Muâz geometride kullandığı sayı, çizgi, yüzey, açı ve katı cisimden ibaret beş unsurun tariflerini verir. Onun Grek dışı bir görüşle sayıyı geometrinin bir unsuru olarak kabul etmesinin sebebi çalışmalarında oran konusunu temel almasıdır. Oran konusundaki *Maḳâle fî şerhi'n-nisbe* adlı eseri ise Öklid'in bir savunması niteliğindedir.

Floransa'daki Biblioteca Medicea Laurenziana'da (Or., nr. 152) kayıtlı bulunan *Kitâbü'l-Esrâr fî netâ'ici'l-efkâr* adlı eser ona aidiyeti kesin değilse de İbn Muâz'ın bir başka çalışması kabul edilmektedir. Kitapta yaz gündönümünün gündüz uzunluğu on beş saat olarak verilmektedir. Kurtuba'nın enlemine (37° 53') göre bu değer 40 dereceye tekabül eder. Bununla beraber eğer güneşin doğuş ve batışı esnasında atmosferin yol açtığı kırılma göz önüne alınırsa gündüzün uzunluğu için on beş saatı yakın bir değer elde edilir. Bu sebeple eserin matematik ve astronomide üstat bir kişi tarafından yazıldığı şüphesizdir. Eldeki nüsha 644 (1246) tarihini taşımaktadır; her ne kadar bu nüsha güzel bir istinsah ise de çizimler İbn Muâz tarafından veya onun isteği doğrultusunda hazırlananlardan kötüdür. Bu eserin 1v-46r varakları 1-5 numaralı saatlere benzer oyuncaklarla ilgilidir. Nr. 6-20 ve 27-30 su saatleri, nr. 21-24 kule şeklinde harp makineleri, nr. 25 ile 26 tekerlekler aracılığıyla suyu yükselten makineler ve nr. 31 ise evrensel bir güneş saatidir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüşd, *Tefsîru Mâ ba'de't-tabî'a* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1942, II, 665; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 860; Suter, *Die Mathematiker*, s. 96, 214; Sezgin, *GAS*, V, 109; Yvonne Dold-Samplonius – Heinrich Hermelink, "Al-Jayyânî, Abû 'Abd Allâh Muḥammad Ibn Mu'âdh", *DSB*, VII, 82-83; *Encyclopedia of the History of Arabic Science* (ed. Roshdi Rashed – Régis Morelon), London 1996, I, 244, 258, 265, 279-280; II, 517-520, 536, 718; A. I. Sabra, "The Authorship of the Liber de crepusculis", *ISIS*, LVIII (1967), s. 77-85; a.mlf., "A Note on Codex Biblioteca Medicea-Laurenziana Or. 152", *Mecelletü Târihi'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*, I/2, Halep 1977, s. 276-283; D. A. King, "Medieval Mechanical Devices", *History of Science*, XIII/22 (1975), s. 284-289; Donald R. Hill, "A Treatise on Machines by Ibn Mu'âdh Abû 'Abd Allâh al-Jayyânî", *MTUA*, I (1977), s. 33-46; Bernard R. Golstein, "Ibn Mu'âdh's Treatise on Twilight and the Height of the Atmosphere", *Archive for History of Exact Sciences*, XVII, Heidelberg - New York 1977, s. 97-118; J. Samsó, "Notas sobre la trigonometria esférica de Ibn Mu'âdh", *Awraq*, sy. 3, Madrid 1980, s. 60-68; J. Verent – R. Casals YMV. Villuendas, "El Capitula Primera Del kitab asrâr fî natâ'iy al-afkâr", a.e., sy. 5-6 (1980), s. 60-61; M. G. Doncel, "Quadratic interpolations in Ibn Mu'âdh", *Archives internationales d'histoire des sciences*, XXXII, Paris 1982, s. 68-77; A. Mark Smith, "The Latin Version of Ibn Mu'âdh's Treatise: On Twilight and the Rising of Clouds", *Arabic Sciences and Philosophy*, II, Cambridge 1992, s. 83-132; Bijan Vahabzadeh, "Two Commentaries on Euclid's Definition of Proportional Magnitudes", a.e., IV (1994), s. 181-198; E. S. Kennedy, "Ibn Mu'âdh on the Astrological Houses", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, IX, Frankfurt 1994, s. 153-160.

MUAMMER DIZER

İBN MUHAYSİN

(ابن محيىن)

Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahmân
b. Muhaysin es-Sehmî
(ö. 123/741)

On dört kıraat imamından biri.

Adının Muhammed, babasının adının Abdullah olduğu söylenmişse de Buhârî ve İbn Ebû Hâtim gibi müellifler, diğer ihtimallerden söz etmeksizin onu Ömer b. Abdurrahman olarak zikretmişlerdir. İbn Muhaysin'dan Abdurrahman b. Muhaysin diye söz eden Zübeyrî'nin babasının adıyla onunkini karıştırdığı anlaşılmaktadır. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* adlı eserinde (I, 223; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 32-35) ismiyle ilgili olarak altı görüşün bulunduğunu belirttiikten sonra, "Bunların en doğrusu Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysin'dır; nitekim Vâkıdî'nin İshak b. Hâzim'den naklettiği rivayette Abdullah b.

Müemmel, Süfyân b. Uyeyne ve İshak b. Hâzim onu bu şekilde adlandırmışlardır" demektedir. Zehebî ayrıca Ömer ve Muhammed'in kardeş olduklarını zannettiğini söylemektedir (*el-İber*, I, 121). İbn Muhaysin, Kureys'in Benî Sehm kolundan olduğu için Sehmî, Kureşî ve ayrıca Mekki nisbeleriyle anılmış, ancak sonraki bazı kaynaklarda Benî Sehm'in mevlâsı olarak zikredilmiştir (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, I, 221; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 167).

Kıraat tahsilini Mücâhid b. Cebr, Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı Dirbâs ve Saîd b. Cübeyr'den yapan İbn Muhaysin Atâ b. Ebû Rebâh, Muhammed b. Kays b. Mahreme, Ebû Seleme b. Süfyân, Safiyye bint Şeybe'den ve babası Abdurrahman'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden Şibl b. Abbâd, kurrâ-i seb'adan Ebû Amr b. Alâ, İsa b. Ömer el-Kârî gibi şahsiyetler kıraat öğrenirken Abdullah b. Müemmel, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, İshak b. Hâzim, İbn Cüreyc ve Hüseyim b. Beşîr hadis rivayet etmişlerdir. İbn Muhaysin'ın hocalarından Dirbâs, Kur'an ve Arap dili konusunda ondan daha bilgili birini görmediğini söylemiş (Mizzî, XXI, 430); Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm da Mekke kurrâsı olarak Abdullah b. Kesîr, Humeyd b. Kays el-A'rec ve İbn Muhaysin'ın isimlerini zikrettikten sonra bunlar arasında Arapça'sı en sağlam olanın İbn Muhaysin olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 167). İbn Mücâhid de İbn Muhaysin'ın bu konudaki üstünlüğünü anlatarak hocası Mücâhid b. Cebr'in onu bu yönüyle övdüğünü ifade etmiştir. İbn Muhaysin, Ebû'l-Kâsim el-Hüzelî'nin tesbitine göre 123 (741) yılında Mekke'de vefat etmiş olup bu tarih diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Ancak Sibtü'l-Hayyât ve Ebû Abdullah el-Kassâ'nın onun 122'de (740) öldüğünü zikrettikleri de belirtilmiştir (a.g.e., a.y.).

İbn Muhaysin'ın kıraat ilmindeki yeri tartışmalı olup İbn Mücâhid'e göre kıraat konusuna önemle eğilmesine rağmen çevresi onun okuyuşuna tâbi olmamış, Mekke'de İbn Kesîr'in kıraati üzerinde meydana gelen icmâ onun kıraati üzerinde gerçekleşmemiştir. Arapça'sının mükemmeliğine, kıraat konusundaki ehliyetine ve İbn Kesîr'le birlikte Mekke kârîi olarak şöhret bulmasına rağmen yedi, sekiz ve on kıraatle ilgili olarak telif edilen pek çok eserde kıraati tercih edilmemiştir. Kendisine, *el-İzâh* adlı eserinde Halef b. Hişâm'ın yerine on imamin dördüncüsü olarak ilk defa yer veren müellif Enderâbî (ö.